
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

Egészség, higiénia és eugenika¹ Délkelet-Európában 1945-ig

Ez a kötet a Central European University Press gondozásában jelent meg 2011-ben és hasonló gondolatmenetet ragad meg, mint szintén ennél a kiadónál még 2006-ban megjelent *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900–1940*. (Vér és haza: faj-nemesítés és faji nacionalizmus Közép- és Délkelet-Európában 1900–1940) című könyv. Mindkét kötetnél közreműködött szerkesztőként és szerzőként többek között *Marius Turda* és *Paul J. Weindling* is.

A több szerzős tanulmánykötet írói már korábban is foglalkoztak ezzel a témakörrel, vagyis az egészségügyi fejlődéssel, valamint az újabb orvosi vívmányok használatával a korabeli délkelet-európai államokban; több kiadványuk, könyvük is megjelent a XIX–XX. századi délkelet-európai egészségügyi helyzettel kapcsolatban.

Szerkezetileg a kötet öt fő egységre tagolódik, ebből a középső három fejezetet lehet tematikusan elkülöníteni, az elsőt és az utolsót pedig bevezetésnek és összefoglalásnak, kitekintésnek tarthatjuk.

A könyv központi kérdése az eugenika (eugenetika, fajegészségtan) térnyerése és alkalmazása a délkelet-európai és a közép-európai országokban.

A bevezetésben a szerkesztők (*Christian Promitzer*, *Sevasti Trubeta* és *Marius Turda*) tájékoztatnak, hogy a kötet inkább átfogó, összefoglaló és tájékoztató műnek tekinthető, semmint részletes, valóban új kérdéseket fel-

1. Az eugenika fogalma François Galton nevéhez köthető társadalomfilozófiai irányzat, amely az ember öröklődő testi és szellemi tulajdonságainak javítása érdekében végzett beavatkozásokat hirdette. Ennek létezik egy pozitív és egy negatív iránya is. A pozitív a társadalom kiválóbb adottságú tagjainak az átlagosnál nagyobb gyerekszámát szorgalmazta, a negatív viszont bizonyos eugenikai ártalomban szenvedő egyének születési korlátozását támogatta az érdekeltek felvilágosítása révén. Az eugenikáról bővebben: Bíró Bertalan: *Eugenika*. Magyar Szemle Társaság, 1935. Alison Bashford, Philippa Levine (Eds.): *The Oxford handbook of the history of eugenics*. Oxford University Press, 2010. Kevles J. Daniel: *In the name of eugenics: genetics and the uses of human heredity*. Harward University Press, 2004.

vető olvasmánynak, ettől függetlenül a korabeli délkelet-európai egészségügyben kevésbé jártasaknak sok újdonságot tud felmutatni.

A kötet viszonylag nagy terjedelmű, (466 oldalt tartalmaz) ezért csak egy fejezetet emelnék ki bővebben.

A tanulmányok a XIX. század végétől a XX. század első feléig mutatják be az egyes délkelet-európai országok egészségügyi helyzetét (pl. Bosznia-Hercegovináét, Görögorszáét). Igaz, évtizedeket csúsztatva, de már megjelentek a nyugat-európai egészségügyi vívmányok, gyógyszerek, amelyek a térségben elterjedt szörnyű járványok (pl. tífusz, malária) visszaszorítását is segítették kisebb-nagyobb sikerrel.

A szerzők bemutatják a délkelet-európai egészségügy intézményesülésének a folyamatát, valamint a higiénia és az eugenika a közoktatásban betöltött szerepét. A bevezetésben részletes leírást kapunk ennek a „fejletlen” délkelet-európai régióknak a higiénijáról, egészségügyéről.

A bevezetésben a tanulmányokat két fő részre osztják a szerkesztők, ezek közül az első a higiénia és az egészségügyi politikával foglalkozik, ezen belül a délkelet-európai egészségügyi politika és higiénia bemutatása kerül előtérbe, a második pedig az eugenika újratermelő programjáról szól.

A kötet első nagy fejezete a German Eugenic Paradigms, amely egy Paul Weindling által írt fejezetből áll és a Racial Expertise and German Eugenic Strategies for Southeastern Europe (Német eugenikai paradigmák – Délkelet-Európa faji szakértelme és német eugenikai stratégiái) címet viseli.

A szerző fő kutatási területe az orvostörténet, XX. századi közegészségügyi szervezetekkel, eugenika történettel valamint XX. századi járványokkal foglalkozik. Történész professzor az Oxford Brookes Egyetemen és több műve is megjelent a XIX–XX. századi egészségüggyel kapcsolatban [Ilyen pl. a Blood and Homeland (Vér és Haza), Epidemics and Genocide in Eastern Europe 1890–1945 (Járványok és népirtás Kelet-Európában)]

A német völkisch (völkischer Gedanke, vagyis népi gondolat) irányzat az 1920-as években a német tudományos életre rendkívüli hatással volt. Mióta az eugenika és a fajhigiénia a jobboldal részévé interpretálódott, a völkisch a XX. század közepének Németországával azonosították. Ebben az időben indultak meg a kutatások a népességgazdaság, az egészség- és a jóléti politika irányába.

A Historiographic Reflections (Historiográfikus elmélkedések) című alfejezetben kerül az eugenika tudományban történő alkalmazásának történetéről van szó. Az 1980-as években a történészek úja felfedezték Eckart Kehr tézisé, vagyis a belpolitika elsőbbségének alkalmazását a történettudományban. Így a történészek figyelme a hagyományos, a külpolitika elsőd-

legességét követelő nemzeti történelemtől a társadalmi kérdések irányába tolódott, ezáltal fontossá vált például a társadalmi osztályok kutatása. Megnővekedett az érdeklődés az 1945 előtti német népegészségügyi politika iránt, így az eugenika iránt is, ez azért történt így, mert a népegészségügyi és népesedési politikát a Német Birodalomban társadalompolitikai eszköznek tekintették, amely olyan gazdasági-szociális problémák miatt jött létre, mint a gazdasági egyenlőtlenség és a gyors iparosítás. Az új sterilizációs módszerek az Egyesült Államokból és Nyugat-Európából terjedtek el Németországba és Délkelet-Európába is. A Weimari Köztársaság közjóléti államának középpontjába a szaporodás kontrollja került, gyerekvállalásra biztatták a „genetikailag kiváló” családokat.

A múlt század elején megírt eugenikai történelmi tanulmányok az angol-amerikai eredetű szociáldarwinizmus elméletén alapultak, a német szerzők is ide nyúltak vissza.

A hivatalos politika szintjén két koncepció is kialakult. Az egyik egy XX. századi osztrák elméletből származott, amely egy közép-európai konföderációról szólt. Ezen elképzelés szerint, Németország és több más állam szövetkezésével konföderációt hoznának létre. Friedrich Neumann kedvelte a németek vezette konföderáció eszméjét, amibe beleértette Ausztria-Magyarországot és egy délszláv államot is. A másik koncepció szerint Németországnak kell a domináns, irányító szerep a mitteleurópai térség vezetésében. A másik koncepcióval szemben, az Adolf Hitler által képviselt utóbbi elutasította a Habsburg-föderalizmust a keleti német területeken. A szerző több tudóst is kiemel, így például a darwinista zoológust, Ernst Haeckelt és Wilhelm Schallmayert, ez utóbbi kidolgozott egy elméletet a Volkseugenikáról (népegénika) valamint felállított egy szociológiai modellt is.

Az *Origins (Eredetek)* című alfejezetből megtudhatjuk, hogy a *Gesellschaft für Rassenhygiene* (Fajhigiéniai Társaság) volt az első eugenikai társaság, amelyet 1905. június 22-én Berlinben alapított meg Richard Thurnwald. A társaság jóvoltából orvosi és biológiai kapcsolatok kötődtek össze a német, svájci és osztrák eugenikusokat a századfordulón. A társaság megalapítása egy mélyebb nagynémet kontextust jelentett, Svájcban kívül az Osztrák Birodalom is a részévé vált. A társasággal történő kapcsolatfelvétel miatt jelentős lett az egészségügy a közép- és délkelet-európai államokban.

Hygienic Mitteleuropa? (Egészséges Közép-Európa?) ez a kérdés a következő fejezet címe. A Mitteleuropa koncepciónak nagyobb „faji” jelentősége volt a XX. század első felében. A két fő koncepció közül Neumann Mitteleuropája eredetileg nem faji, eugenikai alapú volt, ebbe a német közgazdasági vezetésű államba belefoglalta volna Délkelet-Európát, igaz Görögországot,

Szerbia és Románia részvétele nélkül. Neumann azt bizonygatta, hogy több gyermeket szükséges vállalni, mivel a jövőbeli területi revízióhoz nagyobb népességre van szükség. Felismerte az erdélyi szász települések mellett a hasonló német településhelyek előnyét, amely biztosítja ennek a német konföderációnak a fennállását. Alfred Ploetz és Richard Thurnwald kidolgozták a német Közép-Európa tervet, egy olyan közép-európai államszövetséget (Mitteleuropäisches Staatenbund), amely összekötné Svájcot, Hollandiát, Belgiumot és Skandináviát, miközben egy nagyobb Német Birodalom részévé válna Magyarország is.

A *Jewish Eugenics* (Zsidó eugenika) című fejezetben a Judentummal (zsidósággal) szemben álló Deutschtum (németiség) problémájáról ír a szerző. A probléma Alfred Ploetznél is előkerült, aki a zsidókat „Kulturassenek” (kultúrfaj) tekintette, (ellentétben például Schallmayerrel). A németeket és zsidókat a szociáldarwinista szemlélet szerinti túlélésért való küzdelemben egymás ellenfeleként állította be. Emellett a tudós a fajegészségtant tudományként akarta elfogadtatni.

A rasszizmus az 1920-as évektől kezdődően egyre erőteljesebben volt jelen a tudományos életben, mindenhol előforduló nemzetközi jelenséggé vált és egyre szélesebb körben elterjedt, erőteljes és elit ideológiává vált.

A *Scientific Networks* (Tudományos hálózatok) című részben további tudósokat és fontos nemzetközi egészségügyi intézményeket mutatnak be, a szerzők rekonstruálták az egészségügyi hálózatot és az eugenikát Délkelet-Európában. Több „faji” antropológus, mint például Eugen Fischer és Otto Reche tartotta a kapcsolatot számos közép- és délkelet-európai nacionalistával.

A második, harmadik és negyedik nagyfejezet az alábbi tanulmányokból áll:

A második rész címe: *Hygiene and health politics* (Higiénia és egészségpolitikák) és ez hat alfejezetet tartalmaz (a címek magyarul):

Bigitte Fuchs: *Austro-Hungarian Policies of 'Race', Gender and Hygiene in Bosnia and Herzegovina, 1874–1914* (Osztrák–magyar 'faji' politika, nem és higiénia Bosznia-Hercegovinában, 1874–1914).

Christian Promitzer: *Typhus, Turks and Roma: Hygiene and Ethnic Difference in Bulgaria, 1912–1944* (Tífusz, törökök és romák: higiénia és etnikai különbségek Bulgáriában, 1912–1944).

Katerina Gardikas: *Health Policy and Private Care: Malaria Sanitization in Early Twentieth Century Greece* (Egészségpolitika és magángondozás: A malária Görögországban a huszadik század elején).

Kristina Popova: *Combating Infant Mortality in Bulgaria: Welfare Activities, National Propaganda, and the Establishment of Pediatrics, 1900–1940* (Harc a gyerekehalandóság ellen Bulgáriában: Jóléti tevé-

kenységek, nemzeti propaganda és a gyermekgyógyászat megerősítése).

Leda Papastefanaki: Politics, Modernization and Public Health in Greece: The Case of Occupational Health, 1900–1940 (Politikák, modernizáció és nép egészség Görögországban: A munkahelyi egészség állapota, 1900–1940).

Željko Dugac: „Like Yeast in Fermentation”: Public Health in Interwar Yugoslavia („Mint zavarós erjesztése.” Közegészség a jugoszláv időszakban).

A harmadik fejezet címe: Eugenics and reproduction: Eugenika és újratermelődés címmel, itt is hat alfejezet szerepel.

Gergana Mircheva: Marital Health and Eugenics in Bulgaria, 1878–1940 (Házastársi egészség és eugenika Bulgáriában, 1878–1940).

Sevasti Trubeta: Eugenic Birth Control and Prenuptial Health Certification in Interwar Greece (Eugenikai születésszabályozás és házasság előtti egészségi bizonyítvány a háború alatt Görögországban).

Vassiliki Theodorou, Despina Karakatsani: Eugenics and Puericulture: Medical Attempts to Improve the Biological Capital in Interwar Greece (Eugenika és gyermekfejlődés: Orvosi kísérletek a biológiai tőke emelkedéséhez a háborús Görögországban).

Marius Turda: Controlling the National Body: Ideas of Racial Purification in Romania, 1818–1944 (A nemzet testének ellenőrzése: A faji tisztulás eszméi Romániában, 1818–1944).

Tudor Georgescu: The Eugenic Fortress: Alfred Csallner and Saxon Eugenic Discourse in Interwar Romania (Az eugenikai erőd: Csallner Alfréd és a szász eugenikai értekezés a két háború között Romániában).

Rory Yeomas: Fighting the White Plague: Demography and Abortion in the Independent State of Croatia (Harc a Fehér Vésszel: Demográfia és abortusz a Független Horvát Államban).

A negyedik rész New research agendas (Új kutatási rend) és ebben egy fejezet található, amely a *Maria Bucur* által írt Remapping the Historiography of Modernization and State-Building in Southeastern Europe through Health, Hygiene and Eugenics (A modernizáció historiográfiájának és az államépítésnek az újratérképezése Délkelet-Európában az egészség, egészségügy és az eugenika fgyelembé vételével).

Health, hygiene and eugenics in Southeastern Europe to 1945 (Egészség, higiénia és eugenika Délkelet-Európában 1945-ig.) Eds. by Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda. Central European University Press, Budapest, 2011. 466. o.

Tóth Helén